

Ryszard Brol

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

KAPITAŁ SPOŁECZNY W GOSPODARCE LOKALNEJ

1. Wstęp

Pojęcie „gospodarka lokalna” obejmuje zbiór współzależnych podmiotów gospodarczych na terenie lokalnego układu terytorialnego (np. gminy), z których każdy spełnia określone funkcje i dąży do osiągnięcia własnych celów. Tymi podmiotami są: jednostki gospodarcze, gospodarstwa domowe, instytucje i organizacje lokalne i władze samorządowe. Podmioty te kreują następujące lokalne systemy (układy): społeczny, gospodarczy i przestrzenny. W strukturze wewnętrznej tych systemów, a także między tymi systemami, zachodzą różnorodne relacje wynikające m.in. z fizjograficznych cech lokalnego ekosystemu, lokalnej polityki gospodarczej, współpracy, kooperacji i konkurencji lokalnych podmiotów, wspólnoty infrastrukturalnej, uczestnictwa w lokalnym rynku pracy, wymiany dóbr i usług, a także integracji społecznej, więzi etnicznych, modelu kulturowego oraz aktywności społeczeństwa obywatelskiego. Gospodarka lokalna jest zatem swoistym konglomeratem powiązanych ze sobą kapitałów: przyrodniczego (zasoby ekosystemu), rzeczowego (potencjał produkcyjny i infrastruktura), ludzkiego (zasób demograficzny i jego struktura) oraz kapitału społecznego.

Celem niniejszego referatu jest zdefiniowanie kapitału społecznego jako kategorii ekonomicznej i na tej podstawie zidentyfikowanie zakresu pojęciowego, źródeł i mierników lokalnego kapitału społecznego.

2. Kapitał społeczny jako kategoria ekonomiczna

Kapitał jest zasobem, który przynosi strumień korzyści w postaci dochodów. D. Dewey, definiując pojęcie kapitału, napisał [Dewey 1965, s. 23]: „kapitał obej-

muje wszystko, co jest pożyteczne w produkcji: umiejętność ludzi, ich uczciwość w transakcjach, ścięte kwiaty, ziemię, surowce, drogi, mosty, budynki, maszyny, a nawet trwałość porządku społecznego”. Oznacza to, że obok tradycyjnie uznanych form kapitału przyrodniczego, rzeczowego oraz ludzkiego kapitałem jest również trwałość porządku społecznego. Uznać można, że najbardziej syntetyczną definicją kapitału społecznego jest właśnie trwałość porządku społecznego – w organizacji, grupie społecznej, społeczności lokalnej – rozumiana jako zasób trwałych społecznych wartości uruchamiających strumień korzyści ekonomicznych osiąganych przez organizacje, społeczności, grupy społeczne, a nieosiągalnych dla innych społeczności tworzących mniej trwały porządek społeczny.

Wszystkie klasyczne definicje kapitału społecznego prezentowane w literaturze przedmiotu uwzględniają – chociaż nie wprost – kategorię trwałości porządku publicznego w określonej społeczności. Do klasycznych, uznanych w literaturze z socjologii i ekonomii definicji kapitału społecznego zaliczyć można koncepcje: F. Fukuyama [Fukuyama 1997], P. Bourdieu [*Kapitał ludzki...* 2007; Trutkowski, Mandes 2005], J.J. Colemana [*Kapitał ludzki...* 2007; *Kapitał społeczny...* 2004], R. Putnama [Putnam 1995] oraz A. Matysiaka [Matysiak 1999].

Według koncepcji F. Fukuyamy kapitał społeczny stanowi zespół wartości i nieformalnych norm obowiązujących w grupie społecznej (społeczności), które umożliwiają współdziałanie. Są to takie wartości, jak: zaufanie, prawdomówność, przestrzeganie reguł wymiany i wzajemności w relacjach z innymi, wywiązywanie się z obowiązków oraz przestrzeganie innych zasad normujących interakcję między ludźmi [Fukuyama 1997, s. 35]. Prezentowane poglądy określić można jako koncepcję genezy kulturowej kapitału społecznego. W myśl tej koncepcji to typ kulturowy – uznany w danej społeczności – generuje kapitał społeczny, pomijane jest natomiast znaczenie stopnia i typu instytucjonalizacji jako generatora kapitału społecznego.

P. Bourdieu [*Kapitał ludzki...* 2007, s. 69-75] formułuje definicję kapitału społecznego jako jedną z form kapitału obok kapitału ekonomicznego i kapitału kulturowego. Definicja kapitału kulturowego w istotny sposób zbliżona jest do definicji kapitału społecznego w rozumieniu F. Fukuyamy. Definicja kapitału społecznego w ujęciu P. Bourdieu oznacza sumę aktualnych i potencjalnych zasobów, które należą się jednostce lub grupie z tytułu posiadania trwałej zinstytucjonalizowanej sieci relacji, znajomości i wzajemnego uznania i zaufania. Zdaniem P. Bourdieu zasób kapitału społecznego zależy od skali i struktury akumulacji pozostałych form kapitału – im większe zasoby ekonomiczne i bogatszy zasób kapitału kulturowego, tym większe szanse na rozwój zinstytucjonalizowanych sieci (układów), tj. kapitału społecznego. Duży kapitał społeczny ułatwia kumulowanie pozostałych form kapitału [Trutkowski, Mandes 2005, s. 51-54]. Od koncepcji F. Fukuyamy omawianą koncepcję odróżnia twierdzenie, że generatorem kapitału społecznego są mniej lub bardziej zinstytucjonalizowane relacje społeczne, a także ujmowanie

kapitału społecznego w kontekście zależności od pozostałych form kapitału, tj. kapitału ekonomicznego i kulturowego.

J. Coleman prezentuje koncepcję kapitału społecznego, posługując się kryterium funkcjonalnym. Według tego autora kapitał społeczny można zdefiniować przez jego funkcje i różne komponenty, które się na nie składają. Model kapitału społecznego według J. Colemana składa się z dwóch elementów. Po pierwsze, kapitał społeczny jest właściwością systemu relacji społecznych (struktury społecznej), po drugie zaś umożliwia działania jednostkowe podejmowane w tej strukturze – a tym samym ułatwia jednostkom osiąganie ich życiowych celów. Kapitał społeczny nie jest zatem właściwością (cechą) jednostek ani konkretnych działań. Kapitał społeczny stanowią rzeczywiste lub potencjalne zasoby generowane wyłącznie dzięki istnieniu różnego rodzaju relacji i związków w określonej społeczności. Akumulacja tych zasobów ułatwia osiągnięcie indywidualnych celów przez członków takiej społeczności [Trutkowski, Mandes 2005, s. 57].

Wypełniając swoje funkcje – m.in. zmniejszenie niepewności w życiu społecznym i gospodarczym, stabilizowanie wymiany rynkowej, koordynacji działań indywidualnych i grupowych – kapitał społeczny pełni rolę niewidzialnej ręki rynku. Koncepcja kapitału społecznego stanowi zatem rozszerzenie ekonomii o kwestię sposobów rozwiązywania grupowych, a nie tylko indywidualnych problemów. J. Coleman uznał, że indywidualistycznie zorientowana teoria wymiany wymaga takiego rozszerzenia, by możliwe było wyjaśnienie ułomności wolnego rynku. Stanowisko takie jest przejawem dążenia do syntezy socjologii i ekonomii w celu wyjaśnienia kwestii, których indywidualistycznie zorientowany model doskonałej konkurencji nie był w stanie skutecznie rozwiązać.

Kapitał społeczny w koncepcji R. Putnama nie oznacza tylko propozycji nazwania relacji i układów społecznych, ale przede wszystkim jest koncepcją wyjaśniającą, dlaczego pewne społeczeństwa bywają bardziej produktywne od innych posiadających podobny stan zasobów materialnych, oraz próbą wyjaśnienia zagadki różnic w efektywności działań instytucji identycznie zaprojektowanych, ale wywołujących swymi działaniami czasami przeciwstawne skutki.

Jeśli przedstawione wcześniej koncepcje określić można jako: kulturowa (Fukuyama), strukturalna (Bourdieu), funkcjonalna (Coleman) – to propozycję Putnama określić należy jako kooperacyjną. W myśl tej koncepcji generatorem kapitału społecznego jest – funkcjonujący w warunkach rynku ekonomicznego i społeczeństwa obywatelskiego – mechanizm stymulujący zachowania kooperacyjne. „Kapitał społeczny jest zatem zbiorem takich kompetencji czy zdolności, które stanowią zasób cenny dla całej zbiorowości, a nie tylko dla jednostek. Jest to zdolność danego społeczeństwa do tego, by rozwijać bogate życie stowarzyszeniowe w prawnych ramach społeczeństwa obywatelskiego, rozbudowywać struktury pośredniczące między ekonomią a instytucjami politycznymi [...] sieci stowarzyszenia i organizacje pośredniczące wytwarzają specyficzny typ norm i więzi społecznych, które potrafią najlepiej naoliwić twarde instytucje ekonomii i polityki oraz zdecydowanie

usprawnić ich działanie” [Trutkowski, Mandes 2005, s. 61]. Według R. Putnama swego rodzaju fenomen kapitału społecznego jest konsekwencją współzależności sfery społecznej i sfery ekonomii. Wartości „życia stowarzyszeniowego” w danym społeczeństwie, takie jak: sieci (układy), normy wartości, zaufanie, wnoszone są do życia gospodarczego i umożliwiają osiąganie celów zarówno społecznych, jak i gospodarczych, dlatego pojawia się zasadnicza współzależność dwóch ważnych fenomenów: społeczeństwa obywatelskiego i rynku ekonomicznego [*Kapitał ludzki...* 2007, s. 71].

3. Lokalny kapitał społeczny

Prezentowane w pierwszej części referatu koncepcje kapitału społecznego definiują w różny sposób jego istotę, wskazując na mechanizm, który sprawia, że relacje między członkami określonej grupy społecznej mają „moc” kapitału, tj. stają się zasobem przynoszącym trwały strumień korzyści ekonomicznych całej grupie oraz jej indywidualnym przedstawicielom.

Z punktu widzenia lokalnych układów terytorialnych obejmujących społeczność lokalną, instytucje lokalne, władze samorządowe oraz lokalne podmioty gospodarcze mniej istotne wydają się rozważania teoretyczne definiujące istotę kapitału społecznego. Zasadnicze znaczenie dla gospodarki lokalnej i rozwoju lokalnego ma natomiast rozstrzygnięcie, w jaki sposób generowany jest strumień korzyści płynących z interakcji społecznych w gminie w różnych uwarunkowaniach historycznych i kulturowych oraz gospodarczych i przestrzennych. Istotne jest także wskazanie źródeł lokalnego kapitału społecznego, a także identyfikacja mierników określających zasób lokalnego kapitału społecznego oraz rodzaj i skala efektów ekonomicznych generowanych przez ten kapitał.

Na podstawie prezentowanych wcześniej definicji kapitału społecznego sformułować można następującą definicję lokalnego kapitału społecznego. Lokalny kapitał społeczny stanowią trwałe lokalne zasoby społeczne mające zdolność uruchomienia strumienia korzyści ekonomicznych osiąganych przez gospodarkę lokalną. Pojęcie lokalnego kapitału społecznego obejmuje sumę aktualnych i potencjalnych lokalnych zasobów społecznych, na które składają się:

- trwały porządek (ład) społeczny, rozumiany jako zespół wartości, norm i postaw kształtujących lokalne interakcje społeczne;
- trwała zinstytucjonalizowana sieć relacji, znajomości i wzajemnego uznania i zaufania – sieć taką tworzą instytucje samorządu lokalnego i gospodarczego oraz różnego rodzaju lokalne związki, stowarzyszenia, organizacje w społeczeństwie obywatelskim;
- relacje społeczne, interakcje lokalne przebiegające między mieszkańcami lokalnego układu terytorialnego, między społecznością lokalną a instytucjami samorządowymi i pozarządowymi, a także w ramach tych instytucji i organizacji, które są źródłem nowej wartości, spoiwa łączącego lokalnych aktorów spo-

łecznych, utrzymującego lokalną społeczność jako całość, tworząc społeczeństwo lokalne z jednostek.

W różnych społecznościach lokalnych kapitał społeczny ma inną zawartość uwarunkowaną lokalnymi okolicznościami. Można stwierdzić, że pojęcie „lokalny kapitał społeczny” ma charakter kontekstowy i nie można go generalizować. Oczywiście jest bowiem, że znaczenie indywidualnych i zinstytucjonalizowanych relacji społecznych wynikających z pokrewieństwa, ufności, norm wzajemności i pomocy jest różne w różnych warunkach narodowych, regionalnych i lokalnych. Aktywność społeczna ma różne znaczenie w rozwiniętych demokracjach kapitalistycznych i w transformujących się gospodarkach i społeczeństwach krajów postkomunistycznych, w dużych metropoliach i rozwiniętych zurbanizowanych regionach i w zacofanych regionach rolniczych, w gminie o bogatych korzeniach historycznych, kulturowych, zintegrowanej wspólnotie małej ojczyzny i gminie, gdzie zaufanie społeczne jest ograniczone w powiązaniach zarówno horyzontalnych (między grupami obywateli), jak i wertykalnych (w relacjach władza lokalna – potrzeby społeczności). „Sąsiedztwo znaczy co innego dla Polaka mieszkającego w blokowisku i dla mieszkańca podlondyńskich suburbiów” [Trutkowski, Mandes 2005, s. 75].

Lokalne uwarunkowania decydują również o skali i strukturze efektów generowanych przez lokalny kapitał społeczny. Efekty te mogą mieć charakter zarówno pozytywny – stymulujący rozwój lokalny, jak i negatywny – skutkujący ograniczeniem możliwości rozwoju lokalnego. Negatywne konsekwencje kapitału społecznego najłatwiej identyfikują się właśnie na szczeblu lokalnym. Przykładem mogą być: konsekwencje wykluczenia tych, którzy nie spełniają kryteriów uznanych przez społeczność lokalną, co w rezultacie obniża aktywność społeczną oraz jakość i skalę interakcji społecznych w gminie, przyjęcie takiej normy postępowania społeczności lokalnej, w której rządzi reguła równania w dół. „Dokładnie ta sama siła, czyli siła społecznej więzi, z jednej strony utrzymuje członków grupy w ścisłym związku i przynosi im korzyści, z drugiej zaś – odpycha innych, skutecznie uniemożliwiając im dostęp” [Trutkowski, Mandes 2005, s. 76].

Z punktu widzenia ekonomii kapitał można określić przymiotnikiem „społeczny”, wówczas gdy generuje efekty zewnętrzne będące rezultatem interakcji społecznych, które, pomimo że nie są rynkowe, dają efekty ekonomiczne.

Efekty ekonomiczne generowane przez lokalny kapitał społeczny mają charakter wtórny, uboczny bądź nawet niezamierzony. Istotę tego typu pośrednich efektów ekonomicznych wynikających z interakcji społecznych wyjaśnia wielokrotnie cytowany w literaturze przedmiotu przykład kapitału społecznego, jakim jest amatorski chór w analizie R. Putnama. Amatorski chór posiada wartość ekonomiczną, ponieważ uczestniczący w nim ludzie uczą się wzajemnie ufać sobie. Chór generuje efekty zewnętrzne i jego członkowie uczą się ufać sobie nawet wtedy, jeśli nie jest to celem ich interakcji. Wytworzone zaufanie przekracza granice członkostwa chóru. Uczestniczący uczą się ufać nie tylko członkom chóru, ale także innym członkom społeczeństwa. W konsekwencji ograniczenie nieufności i zachowań oportunistycznych

redukuje koszty transakcyjne w działalności gospodarczej, co jest ubocznym (wtórnym) efektem zewnętrznym społecznych interakcji [Putnam 1995]. Podobny mechanizm może być uruchomiony w toku prac nad strategią rozwoju lokalnego, gdy powstanie i funkcjonuje lokalna – a formalna lub nieformalna – grupa liderów lokalnych pracująca w procedurze planowania partycypacyjnego.

Lokalny kapitał społeczny staje się kapitałem, gdy jego efekty ekonomiczne są trwałe. Kapitał społeczny może być utrwalany w postaci kapitału rzeczowego, kapitału ludzkiego lub innej formy kapitału społecznego. Pierwszy przypadek ma miejsce, gdy np. społeczność lokalna organizuje się i wspólnym wysiłkiem buduje szkołę, drugi przypadek ma miejsce np. w sytuacji, gdy efekty społecznych interakcji zostają utrwalone w postaci zwiększonego potencjału wiedzy i umiejętności, który będzie aktywnie wykorzystywany nawet wtedy, gdy ustaną relacje, które doprowadziły do jego uzyskania. Trzecia możliwość utrwalania efektów lokalnego kapitału społecznego występuje, gdy efekty społecznych interakcji zostają bezpośrednio zachowane w postaci innej formy kapitału społecznego. Przykładowo nawet jeśli chór się rozwiąże, norma zaufania, która została zbudowana, może przetrwać. Forma społecznej interakcji (chór) może nie przetrwać, ale zaufanie jako cecha twórcza kapitału społecznego jest trwałą.

Główną funkcją lokalnego kapitału społecznego jest zmniejszenie niepewności w życiu społecznym i gospodarczym w podejmowaniu i prowadzeniu działalności gospodarczej oraz współpracy pomiędzy członkami społeczności lokalnej, instytucjami społeczeństwa obywatelskiego i władzami samorządowymi. Zmniejszając taką niepewność, lokalny kapitał społeczny zastępuje lub ogranicza materialne (rzeczowe) wydatki na [Matysiak 1999, s. 62]:

- zabezpieczenie (ochronę) zasobów i dóbr podmiotów gospodarki lokalnej;
- koszty transakcyjne związane z rozpoznaniem lokalnego otoczenia gospodarczego, zgromadzenia informacji o potencjalnych partnerach, o lokalnym rynku pracy, społecznych usługach publicznych;
- redukcję tzw. kosztów sygnalizacji, tj. promocji własnych cech budzących ufność otoczenia.

Realizując swoje funkcje, lokalny kapitał społeczny – przez obniżenie kosztów działalności oraz tworzenie atmosfery ufności i partnerstwa – stymuluje aktywność gospodarczą w gminie. Realizacja tego rodzaju funkcji umożliwia przeznaczenie wymienionych zmniejszonych wydatków na osiągnięcie innych celów rozwoju lokalnego.

Lokalny kapitał społeczny jest dobrem wolnym dostępnym dla podmiotów gospodarki lokalnej, dzięki któremu mogą one zwiększyć swoje możliwości produkcyjne lub poziom konsumpcji.

Tworzenie kapitału społecznego jest możliwe tylko w tych społecznościach, w których obok instytucji państwa funkcjonuje społeczeństwo obywatelskie. Społeczeństwo obywatelskie uczestniczy w formowaniu kapitału społecznego, a także

ogranicza ekspansję państwa. Dojrzałe społeczeństwo obywatelskie ma trzy elementy składowe [Trutkowski, Mandes 2005, s. 23]:

- rozwinięte autonomiczne instytucje: ekonomiczne, intelektualne, polityczne, społeczne, religijne, które są odróżnialne od rodziny, wspólnot lokalnych i państwa;
- specjalny rodzaj relacji pomiędzy państwem a autonomicznymi instytucjami, które stoją na straży oddzielenia państwa od społeczeństwa obywatelskiego;
- obywatelskie maniere przejawiające się w świadomości obywatelskiej, aktywności gospodarczej, społecznej i politycznej.

Spółeczeństwo obywatelskie mogące istnieć jedynie w nowoczesnym społeczeństwie kapitalistycznym, którego zasadą jest swobodne zrzeszanie się i artykulacji grupowych i jednostkowych interesów wspólnot lokalnych, jest głównym źródłem lokalnego kapitału społecznego. Do źródeł lokalnego kapitału społecznego zaliczyć można również:

- samorządową władzę publiczną i jej instytucje;
- zinstytucjonalizowane i zakumulowane formy współdziałania w sferze gospodarczej (organizacje gospodarcze);
- więzi etniczne.

Kategoria kapitału społecznego jest przykładem aplikacji ustaleń nauk społecznych przez instytucje życia publicznego. Bank Światowy, ONZ, OECD, Komisja Europejska, a także organy samorządów wojewódzkich dokonały instytucjonalizacji koncepcji kapitału społecznego, stawiając wymóg uwzględnienia poziomu kapitału społecznego przy ocenie lokalnych, regionalnych oraz krajowych projektów kwalifikowanych do realizacji.

Taka instytucjonalizacja możliwa jest tylko w sytuacji ścisłego zdefiniowania kapitału społecznego w gminie, regionie i kraju, a także określenia metody identyfikacji i pomiaru kapitału społecznego w układach terytorialno-społecznych różnych szczebli. Proponowane przez wymienione instytucje definicje kapitału społecznego są bardzo ogólne. Przykładowo Bank Światowy formułuje następującą definicję: „kapitał społeczny powinien być rozumiany nie tylko jako suma instytucji, praw, norm, postaw, które kształtują interakcje aktorów w społeczeństwach, ale przede wszystkim jako »klej, który je spaja«, coś, co tworzy społeczeństwo” [*Kapitał społeczny...* 2004, s. 16].

Propozycje w zakresie identyfikacji i pomiaru poziomu kapitału społecznego sformułowane przez wymienione instytucje, a także prezentowane w literaturze przedmiotu ująć można w pięciu następujących sferach opisujących lokalny kapitał społeczny. Są nimi:

1. Przynależność do stowarzyszeń, organizacji pozarządowych, związków zawodowych, grup religijnych i innych wspólnotowych lub zrzeszeniowych organizacji więzi typu poziomego.

2. Przynależność do partii politycznych, udział w spotkaniach z politykami, praca na rzecz polityków i partii politycznych, zbieranie podpisów poparcia i funduszy w kampaniach wyborczych.

3. Aktywne uczestnictwo w lokalnych mediach, władzach lokalnych, w akcjach na rzecz społeczności lokalnej, zabieganie o status lidera lokalnego.
4. Udział w różnego rodzaju programach, akcjach, protestach społecznych.
5. Frekwencja wyborcza.

Literatura

- Dewey D., *Modern Capital Theory*, New York 1965.
- Fukuyama F., *Zaufanie, Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, PWN, Warszawa 1997.
- Jasiński R., *Profile kulturowe a rozwój gospodarczy*, Politechnika Wrocławska, Wrocław 2007.
- Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*, red. M. Herbst, Scholar, Warszawa 2007.
- Kapitał społeczny – aspekty teoretyczne i praktyczne*, red. H. Januszek, AE, Poznań 2004.
- Matysiak A., *Źródła kapitału społecznego*, AE, Wrocław 1999.
- Putnam R., *Demokracja w działaniu: tradycje obywatelskie w południowych Włoszech*, Instytut Wydawniczy Znak, Warszawa 1995.
- Social and Economic Development and Regional Politics in Usti Region in Years 2000-2004 (First Election Period of Regional Executive Bodies)*, red. M. Šašek, Uniwersytet J. E. Purkyneho w Usti n/Łabą, Usti n/Łabą 2006.
- Social and Economic Development and Regional Politics in Usti Region*, red. M. Šašek, Uniwersytet J. E. Purkyneho w Usti n/Łabą, Usti n/Łabą 2007.
- Trutkowski C., Mandes S., *Kapitał społeczny w małych miastach*, Wyd. Scholar, Warszawa 2005.

SOCIAL CAPITAL IN THE LOCAL ECONOMY

Summary

The local economy is a merger of related capitals: environmental capital, material capital, human capital, and social capital. The aim of this publication is to define the social capital as an economic category and on this basis to specify this concept, its source and the way to measure it.